

Fábri Anna

„EGYKOR REGÉNYHÓS VOLTAM...”

Az irodalom kultusza Krúdy Gyula műveiben

„Abból a Magyarországból jött, amelyet nem láthatunk többé viszont, amely Magyarországon éppen olyan életkérdés volt az irodalom ügye, mint akár a mindennapi kenyér. Azaz fontosabb volt az irodalom a kenyérnél is, mert kenyér jóllakásig jutott mindenkinek: az irodalom a hétköznapiok csemegéje volt, amelyet sűrűn kellett fogyasztani, hogy az ember harmóniában maradhasson a hangulataival.”

(Krúdy Gyula: BRÓDY. 1924)

Még ha éppen így talán soha nem hangzott is el, senkit nem lep meg az efféle összegző kijelentés: Krúdy Gyula a profán kultuszok írója. Az pedig egyenesen közhelyszámba menne, ha úgy emlegetnénk, mint az evés kultuszának, a szerelem (vagy még inkább a nők) kultuszának, sőt a századfordulós Pest kultuszának íróját.

A felületes szemlélő számára is feltűnik, hogy a profán kultusz többnyire a maga teljes kiterjedésében (lexikoncikkszerű részletezettséggel) jelenik meg műveiben: megmutatkozik a magasztos eszmével vagy különleges tárggyal való személyes közösségekben élés érzése (és a törekvés rá), ennek ünnepélyes külsőségekben való kifejezése; szerepelnek a kegyelet megnyilvánulásai – az emlékezés változatos, emelkedett formái, a „szent helyek”, ereklyék tisztelete, megőrzése stb. A kultusz egyszerre tárgya és közege a Krúdy-műveknek, minthogy a hősöknek és az elbeszélőnek egyaránt személyes köze van alakváltozataikhoz. A profán kultusz a világ megkettőzésének egyik lehetősége: a felmagasztalt (a szent) mögött mindig ott áll a közönséges, a mindennapi. Elmondható, hogy a Krúdy-hősök többsége a világekettőzés, egyszersmind pedig a kultuszteremtés (vagy -ápolás) kényszerében létezik. Az élet elviselésének egyik lehetséges módja ez számukra: vannak, akiket – paradox módon – ez kapcsol az élethez, ez éltet, másfelől pedig szép számmal vannak olyanok, akiknek számára éppen ebben (ezekben) valósul meg az élet. Az evés kultuszának követői például az élet elrettentően nyers anyagi lényegének úgy hódolnak meg, egyúttal pedig úgy diadalmaskodnak rajta, hogy szertartásokba, szimbolikus cselekvésekbe, legendákba burkolják, mintegy szublimálják. A halál legyőzésének, illetve az élet bekebelezésének hasonló gesztusai uralkodnak a szerelmi történetekben is: Szindbád, Nagybotos Viola vagy Rezeda Kázmér kalandjaiban.

Mintha ez utóbbi, az elemzők által oly sokat (és oly nagy élvezettel) emlegetett kérdések a Krúdy-művek kritikai recepciójában mindig is háttérbe szorítottak volna egy velük legalábbis egyenrangú, ha ugyan nem előbbre való másikat: az irodalom kultuszának (egyszersmind divatjának) problematikáját. Előszertettel írták le Krúdyról, hogy az irodalmi ínyencek írója, arra nézve azonban legfeljebb csak utalásokat találunk, hogy mit is kell ezen értenünk. Elsősorban talán azt, hogy a Krúdy-művek finomságait, különleges narrációját, elmélyült világlátását leginkább csak a hozzáértők, a műveltek, különösen pedig maguk a szakmabeliek, az írók képesek teljességükben

méltányolni. (Mindez persze könnyedén kiterjeszthető bármely irodalmi mű elemzésére: ha ilyesmibe kezdünk, mindig érdemes az író társak véleményét is számításba venni. Még ha enigmatikusan fogalmaznak is nemegyszer, többet – vagy helyesebben: mást – látnak meg egy-egy műben, mint az irodalmat hivatásszerűen feldolgozó szakemberek vagy a pusztán élvezetből [és az élvezetért] olvasó közönség.) Szinte bizonyos azonban, hogy még másról is szó van az efféle talányos jellemzésekben, többek között – kifejtetlenül – talán arról, hogy Krúdy, minden más magyar írótól különbözve, az irodalmat magát is megjelenítette, sőt szinte állandóan szerepeltette műveiben.¹ Azt is mondhatnánk, hogy általában véve nem különítette el az irodalmi fikciót más (egyszerűbb vagy bonyolultabb) valóságértelmezésektől.

Valóság ugyanis nem létezik elbeszélői világában, műveiben – hangsúlyozottan – minden, de minden „csak” értelmezés, reflexió. Gyakran azt is megjelenítette, hogy az emberek többsége nagyon kevésbé önálló az értelmezések terén, s az effajta műveletekhez kész (vagy legalábbis félkész) anyagokat igényel, amelyeket kölcsönvehet, sőt eltulajdoníthat mások történeteiből, beszélgetések során kinyilvánított véleményeiből, az újságokból és az irodalomból. Minthogy pedig ez utóbbiaknak legsajátabb dolga az élet értelmezése: ők kínálják a legkitűnőbb példatárat. Az emberek: színésznők, hírlapírók, kurtizánok és főpincérek az irodalom nyelvén (is) szólnak, amikor egymáshoz beszélnek (az irodalom pedig mindennapos beszédfordulatokkal frissíti fel a maga könnyen avuló nyelvi választékosságát).

Az irodalom mint viselkedési, társalgási s ezzel együtt természetesen mint önkifejezési útmutató (mintagyűjtemény) jelenik meg számos Krúdy-műben. A hősök a legtermészetesebb dolognak tartják, hogy mások beszélnek helyettük, mint ahogy Cyrano szavaival más hódít Rostand művében, úgy használják fel férfiak és nők az irodalom szavait a maguk érdekében, céljaik elérésére. Berta, a szép vidéki állatorvosné, Rezeda szerelmi tanítómestere „könyveket küldött, és a könyvekben megjelölte azokat a helyeket, amelyeket ő maga nagy élvezettel olvasott; olykor egy hajszál, máskor egy ceruzajel mutatta, hol ábrándoztak el a szép szemek a messi vidéki városban”.²

Krúdy regényeiben, elbeszéléseiben a férfiak és nők gyakran beszélnek olvasmányaikról, sűrűn hivatkoznak irodalmi művekre, s eközben némelykor lényük legbensőbb tulajdonságait nyilvánítják ki, általában azonban csupán azt, hogy milyenek szeretnék magukat láttatni másokkal. Az irodalomról való beszéd éppúgy az önkifejezés eszköze Krúdy műveiben, mint az öltözködés, a hajviselet vagy a különféle gesztusok és szófordulatok.³ Az ifjú Rezeda hivatás és karrier, érzés és számítás, cselekvés és verbalizmus között ingadozó lényére (A VÖRÖS POSTAKOCSI történetében) ellentmondásosságát megerősítő vonásokat rajzolnak irodalmi példái és hivatkozásai: Strindberg, Karl Kraus mellett Turgenyev, Jókai vagy éppen Cervantes emlegetését hol a sznobisztikusan kérkedő tájékozottság, hol a szívbeli vonzódás, hol pedig – a narrátori szerepet elvállalva – a szakmai megfontolás motiválja.

¹ Mindezen kívül a magyar irodalom kis és nagy alkotóinak, klasszikusainak és obskúrusainak több mint száz tárcát, cikket szentelt; két kortársáról pedig (az előtte járó író nemzedék legdivatosabb, legsikeresebb tagjáról, Bródy Sándorról, illetve saját nemzedékéből az igen hamar kultuszszeméllyé vált Ady Endréről) tárcafüzérekben kikerekedő, sajátos „tényregényeket” is írt: BRÓDY SÁNDOR AVAGY A NAP LOVAGJA (1925–1927), ADY ENDRE ÉJSZAKÁI (1925).

² A VÖRÖS POSTAKOCSI. (A továbbiakban V. P.) Szépirodalmi, 1956. 162–163.

³ Sőt már magában véve könyvvel megjelenni is nemegyszer önjellemző szándékra vall; „*Vilmaanya egy regényt olvasott már évek óta – amelynek ez volt a címe: IVANHOE –, amikor vendég jött a házhoz.*” (ŐSZI UTAZÁSOK A VÖRÖS POSTAKOCSIN. [A továbbiakban Ö. U.] Szépirodalmi, 1956. 326.)

Krúdy szemlélatomást nagy kor- és környezetfelidéző erőt tulajdonít az írók neveinek; a valaha népszerű, sőt divatos szerzők emlegetése éppúgy a közös (sokszor már csak mások emlékeiben megőrzött) élményeket hivatott felidézni, mint a politikuskói vagy a városok (elsősorban a főváros) életében különös jelentőséggel bíró (mert egyezményes tájékoztatói pontként szolgáló) boltok tulajdonosaiéi. Mindez éppenséggel azt a fontos szerepet is hangsúlyozza, amelyet az irodalom (egyáltalán a nyomtatott szöveg) a közös emlékezet, életismeret és világszemlélet kialakulásában betölt.

Különbféle hivatkozásokban, utalásokban (függő és egyenes beszédben egyaránt), hasonlatokba zártan, idézetekben több száz író nevét őrzik a Krúdy-regények, s ekként hirdetik, hogy az irodalmi fikciót is áthatja az az irodalmiasság, amely szerzőjük felfogása szerint az életet, illetve az életmagyarázatokat egy idő óta (mintegy száz éve) általánosan jellemzi.⁴ Holt és eleven írók, költők tömegéről történik említés e művekben, amelyekben alighanem ők alkotják a legrepresentatívabb „valós csoportot”, az egykori és kortárs boltosok, színészek, vendéglősök, pincérek, zsokék és lófuttatók, a politikusok, valamint társasági urak és hölgyek népes seregében.

A narrátorok és a hősök egyaránt a magyar irodalom kisebb-nagyobb jelentőségű alkotóit emlegetik a legtöbbször,⁵ de a világirodalom legnagyobbjaira (a francia, angol, orosz, spanyol és más irodalmak nagyjaira) is sokszor és igen gyakran a kultusz nyelvén megszólalva hivatkoznak. Általában így hangzik el Cervantes, Shakespeare és néhány más Krúdy-kedvenc (mint például Puskin, Dickens, Turgenyev és Thackeray) neve, és az sem ritka, hogy némelykor közkeletű apellatívumok állnak a nevük helyett: „a búsképi”, „az avoni hatlyú”, „a sánta lord” stb. Nem kétséges, hogy a legfőbb irodalmi kultuszszemély Krúdy szemében Shakespeare volt, nemcsak azért, mert minduntalan fontos hivatkozási alapként tűnik fel regényeiben és elbeszéléseiben, s nem is csak azért, mert őt emlegette a leggyakrabban tárcáiban és más zsurnalisztikus műveiben,

⁴ Az irodalom és az élet felfejthetetlen összefonódásáról beszél például a REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETE narrátora is: „*Ohnet György... piros kötetes regényeit ebben az időben szelvében olvasták Magyarországon, és szívből megsírták. A nőolvások romantikusok és egyben elvhajhászok voltak. A könyvekben aláhúzták a félreérthetőbb szavakat, de elvárták úgy a regénykönyvektől, mint az élettől, hogy az a lehetetlenségig érzelmes legyen. Kéj; szomorúsággal keverve! – volt a jelszó a népszerűsége pályázó regényírók és az élet regénycsinálói között.*” (I. m. 170.)

⁵ A magyar irodalom klasszikusai közül a legtöbbször ifjúkorának írófejedelmét, Jókait, azután Petőfit, Tompát, Himfy–Kisfaludyt emlegeti regényeiben Krúdy, de mellettük többször találkozhatunk Bessenyei, Kármán, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Arany János, Vajda János nevével is. A reformkor és a századközép kisebb irodalmi alakjai közül sűrűn kerül szóba Balázs Sándor, Lauka Gusztáv, Lisznyai Kálmán. A századvég és a századelő idővel eljelentéktelenedett szerkesztőinek, hírlapíróinak és költőinek légiójában a leggyakrabban Gáspár Imre (mint Gilli Balázs és Gasparone is), Kálnay László, Benedek Aladár, Ábrányi Kornél, Nagy Miklós, Erdélyi Gyula (ő Szilveszter néven egyébként több Rezeda–Alvinczi-regényben fontosabb szerepet játszik), Pongrácz Béla (Bonifác Béla néven jelentős szerepe van A VÖRÖS POSTAKOCSI-ban), Indali Gyula, Vadnai Károly neve tűnik fel, a nagy hírűek közül pedig Csiky Gergelyé, Eötvös Károlyé, Mikszáth Kálmáné, Kiss Józsefé, Tóth Béláé, Ambrus Zoltáné, Bródy Sándoré és Lovik Károlyé. A nemzedéktársak közül Adyé, Révész Béláé, a Szomoruyaké (Dezsőé és Emilé), a Zuboly néven közismert Bányai Eleméré, Molnár Ferencé, valamint Cholnoky Viktoré. A kiadók, laptulajdonosok és szerkesztők sorában pedig Miklós Andoré, Lázár Miklósé, Mikes Lajosé és az eltévelyedett (Jaskula) Virág Béláé. Írónőkről is többször esik szó: Szendrey Júlia (az ő alakja köré Krúdy tárcákat, regényes elbeszéléseket is kerekített, sőt színdarabban is szerepeltette), Kánya Emília, Bajza Lenke, Majthényi Flóra, a Büntner nővérek (Lina és Júlia), Gyarmathy Zsigáné s a különnc Vay Sarolta grófnő mellett nemegyszer emlegeti a híres pesti kurtizánt, Pilsy Rózát, aki irodalmi babérokra is vágyott, és saját költségen verseskönyvet jelentetett meg (Madame Louise néven pedig ő az egyik leggyakrabban visszatérő alakja a Krúdy-regényeknek). A közismert dilettánsok közül Hazafy-Veray János, Simli Mariska neve tűnik fel a legtöbbször, a levelező, szavaló és pohárköszöntő mintakönyvek szerkesztői közül pedig Mélyacsaié.

hanem azért is, mert nemegyszer már-már vallásos allúziókkal szól róla: „*Ő volt az egyetlen ember a földön, akinek olyan szeme volt, mint az Istennek, mindent látott.*”⁶ A nagyok és kiválóak mellett gyakran kerülnek elő olyanok, akiknek talán nem jutott hely a Parnasszuson, de népszerűségük, mint például Dumas père-é, kitartóan ostromolta az egeket, és olyanok is, mint Paul de Kock, aki valaha kedvelt szerző volt az unatkozó hölgyek körében, de nevének az idő múlásával már csak korfestő jelentése maradt.

Krúdy a magyar írók, hírlapírók és szerkesztők legnépesebb csoportját a XIX. század végi budapesti irodalmi élet seregnyi alakjából különítette el regényeiben, s ezzel egyszersmind arról is gondoskodott, hogy e többnyire már életükben elfelejtett irodalmi férfiak, kisasszonyok és asszonyságok emlékezete fennmaradjon. Nyilvánvaló, hogy már a korabeli közönség számára sem volt művekhez (olvasói élményekhez) köthető az említett irodalmi nevek többsége, a mai olvasó pedig aligha tudja pontosan megkülönböztetni a fiktív neveket a – sokkal nagyobb számban előforduló – valódiaktól. Ez egyfelől a fikció és a ténytudás – idővel egyre teljesebbé váló – összemosódásához vezet (ami feltehetően egyáltalán nem idegen az írói intenciótól), másfelől pedig az irodalom kultuszához közelíti az olvasót, mert szinte észrevétlenül elmélyíti benne a beavatottság érzését (amely azon a meglehetősen egyszerű számításon alapul, miszerint minél kevésbé közismert nevekről van szó, annál értékesebb tudni róluk).

Az „*ércnél maradandóbb emlék*” Krúdy műveiben nem önmagának az elbeszélőnek van megalkotva, hanem a kortársaknak és az elődöknek. Mindebben feltehetően az a meggyőződés is ott munkált, s ezt Krúdy számos tárcában, nekrológban és egyéb – gyakorta esszéisztikus – alkalmi írásban is kifejtette, amely szerint a nemzeti emlékezet ébresztője és fenntartója: a magyar irodalom a nagyok, a zsenik, valamint a közép- és kis-szerűek együttes alkotása. Ha vannak elődei és kortársai között többen mások is, akik számos tanulmányt, esszét, tárcát szenteltek a magyar irodalom történetének, nagy alkotóinak és műveinek, egy sincs, aki annyi figyelmet szentelt volna az obskúrus íróknak, költőknek és szerkesztőknek, mint Krúdy. Elmondható, hogy több száz írásában ő egymaga alkotta meg a századvégi, századfordulós irodalmi élet szürke munkásainak, kis elfeledettjeinek, szerény különceinek emlékművét.

A kegyelet hangja félreérthetetlenül kihallatszik az elbeszélő (saját) szavaiból, valahányszor a magyar irodalom múltjáról, sőt közelmúltjáról szól,⁷ de ironikus utalásokkal, travesztikus, sőt parodisztikus célzásokkal egyúttal olvasói értésére adja azt is, hogy az irodalom nemcsak szent ügy, hanem profán praxis is, s hogy ráadásul az irodalmi kultusz megteremtői és fenntartói a kultusz által (nemegyszer) saját érdekeiket és céljaikat szolgálják.

Sokatmondó tény, hogy Krúdy regényeinek gyakorta hőse, sőt nem egy esetben főhőse is író, s hogy a történetek leggyakoribb színhelyei között ott találjuk a szerkesztőséget is. Az íróhősök közül a legtöbbször Rezeda Kázmér jelenik meg: központi szerepet játszik a legtöbb „vörös postakocsi”-, illetve Alvinczi-regényben, így A VÖRÖS POSTAKOCSI, az ŐSZI UTAZÁSOK A VÖRÖS POSTAKOCSIN, a NAGY KÓPÉ, A KÉRSZALAG HŐSE, vala-

⁶ REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETE. (A továbbiakban R. K. SZ. É.) Griff, 1944. 61.

⁷ A nagyok, a zsenik időről időre mint kultuszszemélyek lépnek elő írásaiban, így lesz Kölcsey „üstökös”, Arany János „egy a magyar költői korona gyémántjai közül”, Madách „tündöklő csillag”, Petőfi, aki „maga az ifjúság”: „Meteor”, Cholnoky Viktor „Magyar Szentlélek”. Ady Endre pedig „a legdíszesb karácsonyfa a magyar irodalom ligetében”. Regényének hősei is ekként emlegetik kedvenceiket: „a bús és aranypókhálós Reviczkyt” vagy „az est harangszó-hangú Tompát”.

mint a REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETE történeteiben. Egy Bimy nevű pályakezdő fiatal író a főhőse A VELSZI HERCEG-nek, Józsiás pedig a századvégi magyar (egész pontosan: a pesti) irodalmi élet regényeként is értelmezhető HÉT BAGOLY-nak. Kisebb, de nagyon fontos szerepekben is feltűnnek írók, sőt némelyik vissza-visszatérő alak; mint Alvinczi titkára, az öreg Szilveszter. Ő is, akárcsak Bonifác Béla, Szomjas Guszti vagy Dideri Dir eleven személy(ek)ről van mintázva: Szilveszter Erdélyi Gyuláról, Bonifác Béla Pongrácz Béláról, Szomjas Guszti Kálnay Lászlóról, Dideri Dir Lengyel Gizelláról. Mind-mind Krúdy ifjúságát idéző személyek ők, az ifjú Rezeda, Bimy vagy Józsiás alakjában pedig feltűnően sok az önéletrajzi utalás, a közvetett, mert különböző módon elszemélytelenített, de rekonstruálható vallomások. Az írók vagy szerkesztők, éppúgy, mint a többi illuzionisták (a színészek és színésznők, a félvilági hölgyek vagy a lóversenynábobok és más hírhedt hazardőrök) egyfelől kiszolgálják a közönséget (együttal feltámasztják benne a folyamatos fogyasztás vágyát is), másfelől pedig formát, keretet, kifejezést adnak a kínzó, de tárgyukat megnevezni sem tudó hiányérzeteknek. Az íróhősök (akiket az életmű vagy a Krúdy-művek méltatói gyakran és kedvvel neveztek az író hasonmásainak) regényei az irodalom (és egyéb „szent dolgok”) profanizálódásának korszakát jelenítik meg; s ezzel együtt az ez ellenében folytatott tragikomikus, kudarcra ítélt küzdelmeket is. E művek szinte refrénszerűen közlik olvasóikkal, hogy a (századvégen) méltóságát veszített irodalomnak (és írónak) fokozottan szüksége van a kultuszra. E kultuszt egyfelől a közönség (amely elsősorban női alakokban személyesül meg Krúdy regényeiben), másfelől, és talán elsősorban, az írók és költők maguk kezdeményezik és tartják életben.

Krúdy azt sejteti, hogy a kultuszeremtés titkait részben elődeiktől, részben azonban irodalmon kívüli emberektől vették át az írók. Így például a Krúdy-regények vissza-visszatérő hőse, Rezeda Kázmér a nagy szerencsejátékosától, Alvinczi Eduárdtól, illetve a szerelem kisebb-nagyobb papnőitől tanulja a hatáskeltés, a szertartásosság gesztusait, az írás rítusait azonban kizárólag íróelődei példái nyomán gyakorolja: „*Fekete selyemsapkát tett a fejére, mikor elhatározta, hogy ismét felveszi az írók tollát. Apró betűkkel írt, mint Tóth Bélától vagy Gáspár Imrétől látta fiatal korában, akik már jóformán teljesen megszűntek érző és mindennapi emberi életet élni, elgörbült ujjú írók voltak, akik félelmetes rendszerettel hajoltak papirosaik fölé. S egészen mindegy volt nekik, hogy odakünn tavasz van vagy tél. (Egy időben minden író Balzac Honoré szeretett volna lenni életmódjában is.)*”

A mű, amelynek kidolgozásába fogott Rezeda Kázmér úr, ezt a címet viselte: „*Rudolf király megjelenése Észak-Magyarországon.*”⁸

Az irodalom voltaképpen – Krúdy értelmezésében – az élet kiterjesztése (térben és időben, minőségben és mennyiségben) az olvasók s olykor az írók számára, egyszermind pedig társaság a magányosnak, menedék a mindennapiságtól szenvedőnek. Egy másik világ, ahová át lehet járni, amely élményeket, sőt emlékeket ajándékoz látogatóinak, de ahonnan – ahogy ezt az ŐSZI UTAZÁSOK Rezedájának története is mutatja – némelykor nehéz a visszaút. Krúdy sohasem titkolta a szélsőséges elirodalmiasodás (a donkihotizmus) reális veszélyeit. Ezek hatják át A VÖRÖS POSTAKOCSI egész cselekményét, s a regény egyik hőse, Bonifác Béla az irodalom levegőjétől megszédült Dideri Dir leányainak tételesen is megfogalmazza őket: „*Rettentő mérég az irodalom. Vérhajossá teszi a polgárokat és a polgárnőket, ha beléköstolnak. Az írók mind szélhámosok. Kinevezik királyi mesterségnek, a legdicsebb foglalkozásnak a maguk dolgát. Holott tulajdonképpen senki-*

⁸ Ő. U. 139.

nek sincs szüksége az irodalomra. Az emberek sokkal boldogabbak volnának, ha nem volna irodalom. Tovább is születnének, szeretnének és meghalnának. A nagy, gyönyörűséges Életnek semmi köze sincs az apró, sűrű betűcskékhöz. Az írók, mint egy titkos szövetség, századok óta mérgezik az emberek lelkét, hogy maguk meg tudjanak élni. A meséik, dalaik mind arra valók, hogy nyugtalanságot, zavart idézzenek elő az emberi lelkekben. És ha egy családba beköltözött az irodalom édes mérge, ott nyomon következik a boldogtalanság. Az írók feleségei mind szerencsétlen asszonyok.”⁹

Az íróregények (Rezeda, Bimy és Józsiás történetei) megmutatják, hogy mind az író, mind az olvasó (a közönség) érdekelt az (életpótlékot kínáló, sőt az életvezérlő) irodalom presztízsének növelésében, sőt azt is, hogy e tevékenységben kölcsönösen támogatják egymást. Az egykori varázssal teli világ emlékeit az irodalom őrzi, illetve teremti meg, s ezzel egyúttal a jelen értékeit, eszményeit is kijelöli. E feladatnak (e hivatásnak) sokszor gyakorlatias megfontolásokból vagy egyenesen kényszerből is igyekszik megfelelni.

Krúdy az irodalom elközönségesedésének szentelt nagy regényében, a HÉT BAGOLY-ban elégius felhangokkal megszólaló (ön)ironikus tónusban, helyenként pedig kíméletlen szarkazmussal jeleníti meg, hogy bár az irodalmi alkotás a kívülállók szemében „szent tevékenységnek” mutatkozik, valójában nem más, mint munka. Az író a modern (századvégi) világban felkent személyből mutatóványossá vagy megrendelésre dolgozó iparossá, az egykori rajongó hívek tábora pedig mindenekelőtt fogyasztói körre lesz – közös és jól felfogott érdekből azonban mindahányan meg akarják őrizni, fenn akarják tartani az irodalom eszményinek megalkotott múltjának (valamiféle elképzelt aranykornak) legalábbis az emlékét.

E törekvés megnyilvánulásaként az elbeszélő(k) és az elbeszélői szerepet időről időre átvállaló hősök gyakran élnek azzal az előadói fordulattal, hogy történeteik szereplőit irodalmi alakokhoz hasonlítják,¹⁰ illetve effélékkel azonosítják: A VÖRÖS POSTAKOCSI narrátora például – közvetve – Kohlhaas Mihállyal rokonítja Bonifác Bélát,¹¹ és azt állítja, hogy Rezeda Kázmér Thackeray egyik regényalakjával azonosul, Madame Louise Ivan Iljicsnek nevezi „ispánját”,¹² az ÓSZI UTAZÁSOK Rezedája téli estéken Anyeginnek álmódja magát, s úgy beszél Alvincziről, mint aki olykor Kárpáthy János szerepét játssza, kedveseit pedig irodalmi hősnőkhöz hasonlítja.¹³ És vannak Krúdy-nak olyan művei is, amelyeknek központi alakjai hosszabb-rövidebb ideig emblémaszerűen viselik egy-egy közismert irodalmi hős nevét: Alvinczi időről időre mint Monte Christo tűnik fel, a BUKFENC idősödő férfi-hőse a Don Quijote nevet viseli, míg Pistolit¹⁴ vagy a BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN Pista urát gyakorta emlegeti az elbeszélő Falstaffként.

⁹ V. P. 126–127.

¹⁰ Efféle, az élet elirodalmiasodására utaló elbeszélői megoldásokból adódik a különböző narrátorok előadásmódjának egyformasága, amely már az első nagy sikerű Krúdy-regényben, A VÖRÖS POSTAKOCSI-ban is szembeötlő.

¹¹ „A vámorók olyan haragosan néztek Bonifác Bélára, mint egykor Kohlhaas Mihályra, a kohlhassenbrücki löcsiszár-ra néztek az Elbe mellett, s okozói lettek ezért hadjáratoknak, haláloknak, szerencsétlenségeknek, fejedelmi bánatoknak, amint az Kleist Henrik könyvében szóról szóra olvasható.” (V. P. 117.)

¹² „Iljics úr regényhős – folytatta Louise asszony, mert láthatólag kedvelte ezt a témát. – Orosz regényből választottam a nevét.” (V. P. 85.)

¹³ „Maga Roselli Gemma a »Tavaszi hullámokból.« – udvarol a pesti kereskedőnek, Késő Fáninak. (R. K. SZ. É. 93.)

¹⁴ Pistoli esetében kétszeres shakespeare-i utalásról van szó: egy Pistol nevű kocsmatöltelék a IV. és az V. HENRIK-ben, illetve A WINDSORI VÍG NŐK-ben Falstaff csatlósaként lép színre.

Ezekben a regényekben számos más alakváltozatban is megjelenik az irodalom kultusza. A hasonulás vágya tombol például az olyan irodalmi férfiakkban, akik a nagy elődök külsejét, gesztusait és attitűdjeit másolják: a pályakezdő ifjú Rezeda például Beszenyei Györgyhez, a REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETÉ-nek egyik hőse Heinéhez óhajt hasonlítani/hasonulni. Előkerülnek azután olyan szent tárgyak, ereklyék is, mint Balázs Sándor köpönyege (Szilveszter kultikus ruhadarabja), amelyek egyfelől az irodalom folytonosságát példázzák, másfelől pedig az irodalom szent múltjából való egyéni részesedés lehetőségét kínálják fel. És vannak kultikus összejövetelek is, amelyeket írók, költők (olykor még az olvasók is) az irodalom ügyeinek szentelnek. Ezek általában nagyon is köznapi, sőt közönséges színhelyeken zajlanak: legtöbbször kocsmákban, az irodalom áthatja a köznapi beszélgetéseket is, szerelmi légyottokon éppúgy szóba kerül, mint a nyilvánosházak szabadnapjain vagy csendesebb (vendég nélküli) estéin.¹⁵

Általában szent helyekként tűnnek fel az irodalom hajdani műhelyei: a szerkesztőségi épületek, rég meghalt írók otthonai, házai, a Belváros, a József- és Terézváros utcái egykor (tegnap, tegnapelőtt) élt írók és költők lábnymait őrzik, s az olvasónak meg kell éreznie, hogy Pest megszentelt város. Olyan (főként képzelt) múlt emlékeit őrzi, amely „a rajongás kora” volt, melyben „a nemzeti álom” formálódott, és „Magyarhon Tündérhon volt”, az irodalom pedig „a legszentebb művészet”, nem áru volt.

Az íróhősök különös, groteszk-érzelmes kalandjai nagy nyomatékkal jelenítik meg, hogy a könyv, az olvasmány idővel nemcsak általános élettapasztalattá, hanem éppúgy személyes emlékké is lesz, mint minden más élmény. Nem ritka, hogy régi, kedves olvasmányok (az ifjúkor könyvei) felidézésével maga a csodálatos (naiv, rajongó) ifjúság elevenedik meg a hősök számára. Az irodalmi mű kétféle időt őrzi meg tehát: keletkezése koráét és – sokkal erőteljesebben – az egyéni, a személyes olvasások idejét.¹⁶ Krúdy azt is közönsége tudomására hozza, hogy az irodalom, az irodalmi művek, az olvasás kultusza valójában a történeti és a személyes múlt egybemosódó kultusza. Az ifjúság, illetve régebbi korok tiszta eszményeinek ismételt átélése, de legalábbis felidézése. Az irodalom Krúdy szerint tehát az emlékezés különös lehetőségét kínálja fel: olyasmire segít emlékezni, ami valójában soha nem történt meg. Meglehet, ennek megmutatása, ironikus-patetikus, kegyetlen-érzelmes kifejtése is hozzájárult életműve folyamatosan alakuló (és átalakuló) kultuszához.

„Szeretem azokat a könyveket – írta egy Arany Jánosról szóló tárcájában –, amelyekből tegnapi emberekről olvashatni; olyan emberekről, akiket a valóságban sohasem láttunk, de mégis úgy gondoltunk rájuk, mintha ifjúságunk boldog, aranyfoltos napjait az ő társaságukban töltöttük volna egy nagy fa alatt.”¹⁷

¹⁵ „A leányka éjjel a szalon pamlagán Reviczky verseit olvasta fel a vendégnek, de a polgárisasszonyok sem idegenkednek este, félhomályban a kitárt ablak virágcserepei közül kinyújtani fehér kezüket. Szent férfiak voltak a költők” – emlékezik az irodalom múlttá lett szebb napjaira Szilveszter. A Retek utcai nyilvánosház vak zongoristája pedig így beszél: „Hétköznap nálunk is nagy keletje van a könyvnek. Szimónia – egykor jó házaknál nevelőnő – a szalonban a nagy lámpás alatt ül, és hangosan olvas a lányoknak. A múltkoriban az egész ház bögött egy olvasmányon: LEVELEK, AMIKET MEG NEM ÍRTUNK. És Csergő Hugó írta. A FEHÉR NÁSZ: mondta a költő, és mindnyájan csendesen sírdogáltunk.” (V. P. 203–204.)

¹⁶ „Anyegin! Tán csak azért volna jó még egyszer ifjú tanulónak lenni, hogy az elhagyott liget padján kivésett női szívek és névkezdőbetűk között először olvassuk ismét ANYEGIN EUGÉN-t! Moszkvába utazni és a balettnek tapsolni, Tatjana levelét venni és a Néva partján sétálni! Mindnyájan Anyegin Eugének vagyunk ifjú korunkban.” (V. P. 159.)

¹⁷ ARANY JÁNOS EMLÉKEZETE. 1923. In: ÍRÓI ARCKÉPEK I–II. Magvető, 1957. I. 234.